

ADDITAMENTA HISTORICA

STUDIA Z DZIEJÓW
DALEKICH I BLISKICH

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO

ADDITAMENTA HISTORICA

STUDIA Z DZIEJÓW
DALEKICH I BLISKICH

*pod redakcją
Barbary Klassy*

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu GDAŃSKIEGO
GDAŃSK 2016

Recenzent
prof. dr hab. Hanna Wójcik-Lagan

Redaktor Wydawnictwa
Maria Kosznik

Projekt okładki i stron tytułowych
Andrzej Taranek

Skład i łamanie
Mariusz Szewczyk

Publikacja sfinansowana z funduszu Prorektora ds. Nauki i Współpracy z Zagranicą,
z działalności statutowej Instytutu Historii oraz z budżetu Parlamentu Studentów
Uniwersytetu Gdańskiego

© Copyright by Uniwersytet Gdański
Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego

ISBN 978-83-7865-427-8

Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego
ul. Armii Krajowej 119/121, 81-824 Sopot
tel./fax 58 523 11 37, tel. 725 991 206
e-mail: wydawnictwo@ug.edu.pl
www.wyd.ug.edu.pl

Księgarnia internetowa: www.kiw.ug.edu.pl

Spis treści

Wstęp 7

ADDITAMENTA EUROPEANA

Krzysztof Zimny
Wartość historyczna przekazu Polibiusza o bitwie pod Mantyną
(207 r. p.n.e.) 15

Maciej Wojcieszak
Stosunek Kościoła do służby w armii w świetle kanonów późnoantycznych
zgrupowań biskupich oraz opinii wybranych pisarzy chrześcijańskich
na terenie Cesarstwa Rzymskiego w IV i V w. 25

Michał Pietranik
Ekonomiczne aspekty kontaktów bizantyńsko-weneckich w świetle
chryzobulli Aleksego I Komnena dla Wenecjan z 1082 r. 37

Magdalena Stulgis
Problem turecki w korespondencji Maksymiliana II
z Ferdynandem Tyrolskim z lat 1564–1566..... 49

Krzysztof Popek
Okcydentalizacja ludności muzułmańskiej w Imperium Osmańskim
w II połowie XIX w. na przykładzie sfery rozrywki 59

Paweł Stefanek
Rusyfikacja Estonii w XIX i XX w. – zarys tematu 69

Szymon Pietrzykowski
Naziści o samych sobie. Przypadek Adolfa Eichmanna i Alberta Speera 81

ADDITAMENTA POLONICA

Adam Lubocki

Brunon z Kwerfurtu – biskup czy arcybiskup misyjny? Tytuł Świętego
w kontekście teorii o dwóch metropolitach w Polsce za panowania
Bolesława Chrobrego 99

Michał Słomski

...quos vulgo grodzianie appellant, ale nie tylko. Kapelani i niższy personel
zamek biskupich w Łowiczu, Uniejowie i Puławach w XV–XVI stuleciu 111

Dawid Madziar

„Daję wam słowo honoru, że w żadnym razie nie przekroczę Renu” – ocena
postawy księcia Antoniego Pawła Sułkowskiego w 1813 r. przez współczesnych. . 125

Sylwana Borszyńska

„Samotność to taka straszna trwoga, ogarnia mnie, przenika mnie...”,
czyli o przyczynach męskiej samotności w Królestwie Polskim
na przełomie XIX i XX w. 137

Marek Stefański

Pułkownik Stanisław Hojnowski. Próba nakreślenia życiorysu obrońcy
Tomaszowa Mazowieckiego z września 1939 r. 149

Maciej Greszta, Jakub Struck

System prawny II Rzeczypospolitej Polskiej i Polskiej Rzeczypospolitej
Ludowej przez pryzmat represyjności prawa karnego 159

ADDITAMENTA POMERANENSIA

Karol Kowalski

Prawo karne w wilkierzu Królewskiego Miasta Tczewa z 1599 r. 171

Adrian Watkowski

Działalność Morskiego Urzędu Rybackiego w Gdyni w sferze edukacji,
nauki, informacji i propagandy w latach 1928–1939 183

Mateusz Kubicki

Modernizacja floty rybackiej Przedsiębiorstwa Połowów
i Usług Rybackich „Koga” w Helu – budowa i wprowadzenie do służby
kutrów rybackich typu B-280 w latach 1986–1991. 199

Indeks osób 211

Indeks nazw miejscowych 217

Wstęp

Historia nieodmiennie jest związana z tym, co minęło, ale im częściej zestawiamy ze sobą różne narracje poświęcone przeszłości, tym bardziej plastyczna okazuje się miniona rzeczywistość, odsłaniająca badaczom i miłośnikom każdorazowo inne oblicze. Każda propozycja przyczynia się do ubogacenia obrazu dziejów, wnosząc nowe ustalenia czy też reinterpretując znane już wcześniej dane. Z takiej perspektywy warto spojrzeć także na zamieszczone w niniejszym zbiorze teksty. Nie dotyczą one zwykle postaci czy wydarzeń powszechnie znanych, zamiast tego oferują czytelnikowi możliwość głębszego wglądu w analizowane zjawiska i procesy, odmiennego postrzegania omawianej postaci, jak również włączenia w konstruowany obraz przeszłości zagadnień dotąd marginalizowanych.

Prezentowane „drobiazgi historyczne” są propozycją spojrzenia na przeszłość przez pryzmat spraw bliskich doświadczeniu tzw. zwykłego człowieka. Zebrane w tym zbiorze teksty są tym bardziej interesujące, że ich autorami są wyłącznie młodzi (choć niekiedy początkujący) adepci historii. Aktualny obszar ich zainteresowań może więc stanowić wskazówkę co do kierunku dalszych badań – zwłaszcza że część z nich w publikowanych tu artykułach wspomina o zamiarze kontynuowania prac nad wybraną problematyką.

„Drobiazgi historyczne” trudno zwykle zakwalifikować do jednej z tradycyjnych dziedzin historii, mają raczej charakter interdyscyplinarny. Ich niewątpliwą zaletą jest fakt, iż zbliżając się do (niekiedy wybitnej) jednostki, zyskują zarazem właściwą życiu człowieka wieloaspektowość. Daleko niekiedy posunięta selekcja faktów, niezbędna w narracjach opisujących wybrane dziedziny przeszłości, często nie znajduje tu zastosowania. Przy wszystkich zaletach takiego podejścia, uporządkowanie tak zróżnicowanych tekstów w obrębie jednej publikacji okazało się nie lada wyzwaniem. Ostatecznie, pomimo że kategoryzacja niektórych artykułów może być dyskusyjna, przyjęte zostało kryterium geograficzne z podziałem na problematykę europejską, polską i pomorską (bałtycką). W obrębie poszczególnych grup zastosowano porządek chronologiczny.

Tekst otwierający pierwszą grupę zatytułowaną *Additamenta Europeana* na pozór należałoby zaliczyć do historii wojskowości, jednak choć artykuł Krzysztofa Zimnego traktuje o bitwie pod Mantyną, to jego celem jest nie tyle analiza starcia wojsk Związku Achajskiego z siłami Sparty, co przede wszystkim interpretacja opisu tego wydarzenia jako przejawu postawy badawczej i obywatelskiej narratora, w tym przypadku Polibiusza. Bazując na relacji ze wspomnianej bitwy, K. Zimny stara

się zidentyfikować motywy kierujące greckim historykiem i determinujące jego wypowiedź, przy czym odnosi się nie tylko do jednego, tytułowego wydarzenia, ale uwzględnia też szerszy kontekst całości (a właściwie znanej części) dzieła Polibiusza.

Ciekawe zagadnienie rozbieżności między potrzebami państwa (tu Imperium Rzymskiego) a zaleceniami upowszechniającej się w nim religii (chrześcijaństwa) co do służby wojskowej przybliża w swym artykule Maciej Wojcieszak. W jaki sposób kształtowało się oficjalne stanowisko Kościoła wyrażane przez synody i sobory, jak odnosili się do tego drażliwego zagadnienia poszczególni wyznawcy, zwłaszcza ci cieszący się powszechnym autorytetem? Autor poszukuje odpowiedzi na te pytania, wykorzystując obok aktów normatywnych synodów i soborów z IV i V w. także źródła epistolograficzne oraz teksty pisarzy chrześcijańskich z tego okresu.

Michał Pietranik przybliża zagadnienie z pogranicza historii gospodarczej i politycznej, poddając szczegółowej analizie przywilej cesarza Aleksego Komnena dla Wenecji. Dokument ten i jego konsekwencje rozpatrywane są na szerokiej płaszczyźnie z jednej strony rywalizacji wewnątrz Bizancjum, z drugiej – doniosłych wydarzeń politycznych epoki krucjat. Autor umiejętnie wiąże „wielką” historię z aktywnością wenejcjan na prowincji cesarstwa, interesująco ujmując proces kształtowania się podwalin ekonomicznej potęgi Republiki św. Marka.

Wykorzystując jako podstawę źródłową korespondencję między cesarzem Maksymilianem II a jego bratem, arcyksięciem Ferdynandem Tyrolskim, Magdalena Stulgis proponuje czytelnikowi ciekawe, pod wieloma względami komplementarne wobec ujęcia tradycyjnego, przedstawienie konfliktu między monarchią Habsburgów a Turcją u schyłku panowania Sulejmana Wspaniałego. Autorka, bazując na przekazach epistolograficznych, ukazuje walki nie tyle jako działania militarne, sukcesy i porażki na polach bitew, ale przede wszystkim jako nieustającą batalię o pieniądze, zarówno na pokrycie bieżących wydatków (także związanych z wojną), jak i na uregulowanie dawniejszych zobowiązań.

Krzysztof Popek w interesujący sposób przedstawia procesy przenikania się kultury islamu i chrześcijaństwa, skupiając się na sferze rozrywki. Koncentracja na tym aspekcie życia codziennego umożliwia prześledzenie zakresu oddziaływania kultury zachodnioeuropejskiej na muzułmańską ludność Imperium Osmańskiego, ale również identyfikację granic tego wpływu (przede wszystkim w sferze religijnej). Autor zwraca ponadto uwagę na elementy orientalizacji Europy. W rezultacie wyłania się ciekawy, wielowątkowy obraz społeczeństwa tureckiego II połowy XIX w.

Sferą kultury, postrzeganą jednak nie przez pryzmat koegzystencji, a raczej konfliktu, zajmuje się również Paweł Stefanek. Zestawiając działania rusyfikacyjne prowadzone w Estonii w końcu XIX w. przez władze carskie i w następnym stuleciu przez rząd radziecki, autor eksponuje pewną – *mutatis mutandis* naturalnie – inwariantność tej polityki, nieodmiennie nastawionej na wynarodowienie i posługującej się zbliżonym zestawem narzędzi, choć władze carskie i komunistyczne nominalnie działały pod innymi hasłami. Autor ukazuje zarazem genezę problemu

silnej mniejszości rosyjskojęzycznej, z jakim Estonia boryka się od odzyskania niepodległości.

Ważny problem jednostki uwikłanej w totalitaryzm i jego zbrodnie podejmuje Szymon Pietrzykowski. Koncentrując się na postaciach dwóch czołowych nazistów, Adolfa Eichmanna i Alberta Speera, autor wykorzystuje różnorodne źródła w celu przeanalizowania ich stosunku do Hitlera, nazizmu i holocaustu – oraz ich poczucia osobistej odpowiedzialności za popełnione zbrodnie. Komentarze dotyczące tych dwóch postaci niejednokrotnie mają jednak znacznie bardziej uniwersalny charakter, odnosząc się do szerszych grup społeczeństwa poddanego oddziaływaniu systemu totalitarnego – przez taki pryzmat można odebrać przykładowo uwagi autora na temat konceptu „banalności zła”.

Kolejna część, *Additamenta Polonica*, składa się z ośmiu tekstów. W pierwszym z nich Adam Lubocki analizuje zachowane przekazy źródłowe oraz wysunięte w literaturze przedmiotu koncepcje dotyczące statusu Brunona z Kwerfurtu jako biskupa lub arcybiskupa, odnosząc się zarazem do słynnego sformułowania Galla Anonima o dwóch arcybiskupach w Polsce Chrobrego.

Michał Słomski porusza ciekawe, a słabo rozpoznane zagadnienie funkcjonowania zamków biskupich w Polsce na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych. Na podstawie szczątkowych przekazów źródłowych autor stara się przybliżyć organizację życia na zamku, szczególnie w zakresie posługi duchownej, przedstawia niższy personel oraz omawia związki zamku z jego bezpośrednim otoczeniem, analizując zakres posług, do jakich byli zobowiązani mieszkańcy okolicznych wsi na rzecz warowni. Istotnym uzupełnieniem i dużym atutem tego artykułu są tabelaryczne zestawienia znanych ze źródeł kapelanów zamkowych, personelu oraz powinności mieszkańców różnych wsi na rzecz zamku z uwzględnieniem odległości danej miejscowości od warowni.

Dawid Madziar proponuje przyjrzenie się pełnym chwały dniom epoki napoleońskiej, ale przedstawia je z interesującej perspektywy. W ograniczonym tylko zakresie nawiązując do tradycyjnie pojmowanego bohaterstwa, autor skupia się na dość kontrowersyjnej, a nieco zapomnianej postaci księcia Antoniego Sułkowskiego. Przybliżając sylwetkę księcia, D. Madziar omawia dylematy, przed jakimi w trudnych dniach po klęsce wyprawy moskiewskiej Bonapartego stanęły polskie elity polityczne i dowódcy wojskowi, ukazując zarazem dalekosiężne konsekwencje podejmowanych wówczas decyzji.

Ciekawy i mało znany temat z zakresu historii społecznej podejmuje Sylwana Borszyńska, przedstawiając problem samotności mężczyzn. Skupiając się na relatywnie krótkim okresie przełomu XIX i XX w. i ograniczając się do terenów Królestwa Polskiego, autorka ukazuje podłoże wybranego aspektu tej samotności, czyli starokawalerstwa, szczególnie wiele uwagi poświęcając czynnikom emocjonalnym i materialnym. Jako podstawa źródłowa badania posłużyły periodyki, pamiętniki

oraz odgrywająca bardzo istotną rolę literatura piękna. Przywołane zostały również tak znane postaci jak Roman Dmowski.

Ważny problem historycznej pamięci poruszył w swym artykule Marek Stefański. Autor przypomina sylwetkę jednego z polskich oficerów z września 1939 r., pułkownika Stanisława Hojnowskiego, walczącego i poległego w obronie Tomaszowa Mazowieckiego. Stefański przybliży biografię dowódcy 45. pułku piechoty, przedstawia pokrótce jego dokonania podczas I wojny światowej oraz w kluczowych dla odradzającej się Polski dniach po zakończeniu światowego konfliktu. Najwięcej uwagi autor poświęcił wydarzeniom przełomu sierpnia i września 1939 r. oraz okolicznościom śmierci pułkownika, odnosząc się w tym kontekście nie tylko do losów pułku, ale pisząc również o bliskich zmarłego. Obok biografii S. Hojnowskiego, drugim kluczowym zagadnieniem tekstu M. Stefańskiego jest problem pamięci o wydarzeniach i bohaterach wojny obronnej wśród mieszkańców miasta. Autor relacjonuje zapoczątkowany w latach 80. XX w. proces przywracania pamięci o walkach polsko-niemieckich z września 1939 r. i przywołuje dotychczasowe osiągnięcia na tym polu.

Współpraca Macieja Gerszty i Jakuba Strucka zaowocowała interesującym opracowaniem dotyczącym systemów prawnych II Rzeczypospolitej i PRL. Autorzy skupili się na jednym wybranym aspekcie prawa – represyjności prawa karnego – analizując regulacje funkcjonujące w okresie międzywojennym (Kodeks Makarewicz) oraz po 1945 r. (Kodeks Andriejewa, w mniejszym zakresie dekret o stanie wojennym). Obok litery prawa został również uwzględniony szerszy kontekst związany z genezą oraz aksjologią leżącą u podstaw badanych rozwiązań. Porównanie katalogu kar oraz wskazań dotyczących wymiaru kary odzwierciedla różnice między systemami prawnymi Polski międzywojennej i PRL.

Trzecia część publikacji obejmuje teksty dotyczące Pomorza oraz zagadnień związanych z Morzem Bałtyckim. Grupę tę otwiera artykuł Karola Kowalskiego poświęcony analizie rozwiązań prawnych funkcjonujących w Prusach Królewskich w dobie nowożytnej na przykładzie królewskiego miasta Tczewa. Szczegółowo rozpatrując poszczególne punkty wilkierza z 1599 r., autor kładzie nacisk na kwestię wzajemnych powiązań *ius generalis* i norm partykularnych, odzwierciedlających potrzeby lokalnej społeczności. Skupiając się w pierwszym rzędzie na prawie karnym, K. Kowalski ujmując je na szerokim tle porównawczym, zestawiając regulacje tczewskie z innymi miastami Pomorza.

Kwestia związków Polski z Bałtykiem została poddana analizie przez Adriana Watkowskiego i Mateusza Kubickiego, ale każdy z autorów skupia się na zupełnie innej problematyce. Pierwszy z wymienionych zajmuje się dziejami nieco zapomnianej, a bardzo zasłużonej dla umocnienia pozycji międzywojennej Polski jako państwa bałtyckiego oraz dla rozwoju świadomości morskiej społeczeństwa polskiego instytucji – Morskiego Urzędu Rybackiego. Autor wszechstronnie naświetla działalność Urzędu, zarówno w przypadku głównego obszaru jego aktywności, czyli

rybołówstwa, jak i w odniesieniu do różnorodnych akcji promocyjnych, w które Urząd był zaangażowany. Obok dziejów instytucji, autor przybliży również ludzi, dzięki którym Morski Urząd Rybacki zdołał bardzo wiele osiągnąć w stosunkowo krótkim okresie swego funkcjonowania.

Mateusz Kubicki podejmuje bardzo trudny, a zarazem niezwykle interesujący temat. Autor przedstawia przebieg modernizacji floty rybackiej jednego z państwowych przedsiębiorstw działających w tej branży, skupiając się na latach 80. XX w. Z dużą wprawą prowadzi czytelnika przez różne zawiłości procesu wprowadzania nowych jednostek do eksploatacji, w przystępny sposób analizuje ich parametry techniczne oraz planowane osiągi. Modernizacja floty rybackiej jest przedstawiona na tle zmieniającej się sytuacji politycznej, z uwzględnieniem zarówno specyfiki działania przedsiębiorstw państwowych w PRL, jak i konsekwencji odejścia od systemu centralnego planowania.

„Drobiazgi historyczne” zebrane w prezentowanym tomie mają, jak wynika z powyższego zestawienia, charakter bardzo zróżnicowany. Tym, co łączy większość z nich, jest konfrontowanie wielkiej historii z realiami życia konkretnego człowieka. W połączeniu z rozległymi zainteresowaniami autorów daje to ciekawy, inspirujący obraz wybranych aspektów przeszłości.